

مروری بر کتاب الصحابة الكرام، به ویژه فصل شرح حال حضرت ابوطالب علیه السلام -

علی اکبر زمانی نژاد

فصلنامه تخصصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه

سال سیزدهم، شماره ۴۹ «ویژه حضرت ابوطالب علیه السلام»، زمستان ۱۳۹۴، ص ۱۱۴-۱۲۲

مروری بر کتاب الصحابة الكرام، به ویژه فصل شرح حال حضرت

ابوطالب علیه السلام

علی اکبر زمانی نژاد *

الصحابة الكرام، العلامة المؤرخ البحثة الشيخ محمدعلی احمدیان النجف آبادی النجفی (۱۳۴۰-۱۴۱۷ ق)، ناشر: المركز العالی للعلوم و الثقافة الإسلامية، تحقیق و اعداد: مرکز احیاء التراث الاسلامی بقم؛ ۳ جلد، جلد اول: از أبان بن سعید تا سلمان الفارسی (۴۲ صفحه مقدمه + ۶۴۲ صفحه متن)، جلد دوم: از سلمة بن عمرو تا قیس بن المكشوح (۶۳۶ صفحه)، جلد سوم: از کرز بن جابر تا الیمان، همراه با باب الکنی و الفهارس (۸۱۲ صفحه)، الطبعة الاولى: ۱۴۳۷ ق / ۲۰۱۵ م / ۱۳۹۴ ش. قم.

۱) کتاب الصحابة الكرام نوشته شیخ محمدعلی احمدیان شامل معرفی و شرح حال قریب به پانصد و هفتاد شخصیت از صحابه حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم است. نام این کتاب را شیخ آقا بزرگ طهرانی نهاده و با خط زیبای خود بر روی جلد آن نوشته است: «الصحابة الكرام المشیدين لعلم الاسلام، بقلم العلامة المؤرخ البحثة الشيخ محمدعلی الاحمدیان النجف آبادی دامت برکاته، اول اشهر الحرام ذی قعدة ۱۳۸۶،

*. عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی و مؤسسه کتابشناسی شیعه، قم.

الفانی آقا بزرگ الطهرانی عفی الله عنه و عن والديه»

کتاب الصحابة الکرام در بیش از دو هزار صفحه توسط مرکز احیای آثار اسلامی دفتر تبلیغات اسلامی قم، تصحیح و تحقیق شده و به زیور طبع آراسته شده است.

۲) شرح حال مفصلی از مرحوم احمدیان در مقدمه تحقیق الصحابة الکرام قریب به بیست صفحه توسط حجة الاسلام و المسلمین ناطقی رئیس مرکز احیای آثار اسلامی نوشته شده، اگر چه در برخی منابع مثل کتاب تربت پاکان قم، ج ۳، ص ۱۷۱۷ تا ۱۷۲۹؛ مجله آئینه پژوهش، شماره ۴۲ (سال ۱۳۷۶ ش) و مقدمه کتاب الأربعون حديثاً (که به تحقیق برادرزاده مؤلف الصحابة الکرام به چاپ رسیده است) از مرحوم شیخ محمدعلی احمدیان، صفحاتی هرچند کم، یاد شده است. برای معرفی آثار شیخ محمدعلی احمدیان، ناچار بودیم که تمام یادداشتهای ایشان را بررسی کنیم تا شرح حال جامع و کم نقصی در مقدمه تحقیق الصحابة الکرام تدوین شود. در لابه لای اوراق و دفاتر و کتابهای ایشان (که بیش از دهها دفتر خطی بود)، یک برگ نظرم را جلب کرد که در دو خط نوشته شده بود: «ایمان ابوطالب و نقش نگین او: از حضرت رضا علیه السلام منقول است که نقش نگین ابوطالب رضی الله عنه این بود: رَضِيتُ بِاللّٰهِ رَبًّا وَ بَابَنَ أَخِي مُحَمَّدٍ نَبِيًّا وَ بَابَنِي عَلِيًّا لَهُ وَصِيًّا. مجالس المؤمنین ص ۶۹ س ۱»

۳) روایت نقل شده از حضرت امام رضا علیه السلام است و از کتاب مجالس المؤمنین نوشته قاضی نورالله شوشتری نقل کرده است.

قاضی نورالله شوشتری در مجلس سوم از کتاب مجالس المؤمنین که در ذکر بزرگان شیعه از صحابه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم است، به تفصیل در باره حضرت ابوطالب سخن می گوید و ضمن بحث از ایمان حضرت ابوطالب می نویسد: «و

ایضاً از حضرت امام رضا علیه السلام مروی است که نقش نگین ابوطالب رضی الله عنه این بود که: رَضِيتُ بِاللّٰهِ رَبًّا وَ بَابَنٍ أَخِي مُحَمَّدٍ نَبِيًّا وَ بَابَنِي عَلِيٍّ لَهُ وَصِيًّا (مجالس المؤمنین چاپ جدید بنیاد پژوهشهای اسلامی، ج ۲، ص ۱۲۷، چاپ هفت جلدی)

در پاورقی مجالس المؤمنین چندین منبع برای این حدیث ذکر کرده‌اند که عبارت است از: روض الجنان، ج ۱۵، ص ۱۵۰؛ الدرجات الرفیعة، ص ۶۰؛ کتاب الغدير، ج ۷، ص ۳۹۵.

۴) در کتاب الصحابة الكرام ۵۶۷ نفر از صحابه حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم معرفی شده‌اند و مفصل‌ترین آن تراجم، شخصیت حضرت ابوطالب رضی الله عنه است که در باب الکنی در پایان کتاب آمده است (ج ۳، ص ۲۸۳-۴۶۹)، یعنی نزدیک به دویست صفحه در مورد حضرت ابوطالب، شرح حال مستند، توسط مؤلف نوشته شده است.

مؤلف الصحابة الكرام در میان اصحاب رسول صلی الله علیه و آله و سلم اهتمام خاصی به حضرت ابوطالب (ره) داشته‌اند، چنانکه در بین آثار ایشان، کتابی تحت عنوان: «اربعون حديثاً فی ایمان ابي طالب» نام برده می‌شود. همچنین برخلاف سایر صحابه که در کتاب الصحابة الكرام به اجمال معرفی شده‌اند، شرح حال حضرت ابوطالب را در سیزده فصل و یک مقدمه تدوین کرده است.

۵) با فحص و تتبعی که در شرح حال مفصل حضرت ابوطالب (ره) در الصحابة الكرام انجام دادم، نقش نگین حضرت ابوطالب (ره) را نیافتم. ممکن است مؤلف این بحث را در کتاب «اربعون حديثاً فی ایمان ابي طالب» آورده باشد، چرا که نقش نگین حضرت ابوطالب با ایمان آن گرامی، پیوندی استوار دارد.

ناگفته نماند با فحوصی که در آثار خطی مرحوم احمدیان انجام گرفت، کتاب اربعون حديثاً فی ایمان ابي طالب پیدا نشد، ولی این کتاب را قطعاً نوشته، زیرا در

برخی از یادداشتهای ایشان تصریح شده است که در زمانی که به شهر مقدس مشهد مشرف شده بودم و فارغ البال بودم، مشغول تدوین کتاب اربعون حدیثاً فی ایمان اُبی طالب شدم.

۶) اشاره شد که شرح حال حضرت ابوطالب (ره) در کتاب الصحابة الکرام شامل سیزده فصل همراه با یک مقدمه است.

مقدمه آن که با عنوان «عمّ النبی ﷺ و بیان آبائه» شروع می‌شود، شامل اسامی پدر و اجداد ابوطالب تا جد بیستم است.

اسامی حضرت عبدالمطلب پدر ابوطالب و کنیه‌های ایشان به تفصیل معرفی شده است، سپس ستنهای عبدالمطلب که در زمان جاهلیت بنا نهاده بود و در اسلام نیز ادامه پیدا کرد، به تفصیل بیان شده است. آنگاه اختلاف در تعداد فرزندان عبدالمطلب و اسلام آنها بحث شده است، سپس به معرفی تفصیلی اجداد هجده‌گانه ابوطالب می‌پردازد، یعنی: هاشم، عبدمناف، قصی، مرّة، کعب، لوی، غالب، فهر، مالک، النضر، کنانة، خزیمه، مدرکه، الیاس، مضر، نزار. ولی اجداد بالاتر را به جهت کثرت اختلاف دیگر معرفی نمی‌کند: «هذا ما حضرني من شرح أحوال أجداد النبی ﷺ و اُبی طالب إلى نزار بن معد بن عدنان، و لم نذكر من هم فوق عدنان، لكثرة الاختلاف فيهم و لا توجد اهمية لذكرهم» (ج ۳، ص ۳۰۳)

از صفحه ۳۰۳ به بعد به معرفی اولاد عبدالمطلب و برادران ابوطالب می‌پردازد، یعنی: زبیر، حارث، جمل، ضرار، المقوم، ابولهب، عبدالله، حمزه، العباس و نیز خواهران ابوطالب یعنی: عاتکه و صفیة.

۷) فصول سیزده‌گانه این شرح حال، از صفحه ۳۱۱ جلد سوم صحابة الکرام شروع می‌شود: «و اما ابوطالب الذی وعدنا بشرح حاله، فيقع فی اسمه و ألقابه و کنيته و میلاده و عدد اولاده و جلالته فی الجاهلیة و الإسلام و خطبته فی زواج فاطمة بنت أسد،

و نذر من مناقبها و إسلامه و أنّه لم يكفر بالله، و شيء من كراماته و غير ذلك فى طى فصول».

عناوين سیزده گانه شرح حال ابوطالب از اين قرار است:

الفصل الأول فى اسمه (ج ۳، ص ۳۱۱-۳۱۲)

الفصل الثانى فى ألقابه (ج ۳، ص ۳۱۲-۳۱۳)

الفصل الثالث فى ولادته و إخوته و احواله فى الجاهلية و الإسلام و زواجه بفاطمة بنت اسد و غيرها (ج ۳، ص ۳۱۳-۳۱۸)

الفصل الرابع فى أنّه لم يكفر بالله و أنّه من الاوصياء و أنّه كان مؤمناً بالنبي ﷺ فى الباطن و آمن به فى الظاهر... (ج ۳، ص ۳۱۸-۳۳۴)

الفصل الخامس فى نبذة من كراماته و جملة من فضائله (ج ۳، ص ۳۳۴-۳۵۲)

الفصل السادس فى ما أعطى ابوطالب من الشأن و الجلال بقسمه نورى النبى و الوصى (ج ۳، ص ۳۵۲-۳۵۴)

الفصل السابع فى تربية أبى طالب لرسول الله ﷺ و كفالته له. (ج ۳، ص ۳۵۴-۳۶۲)

الفصل الثامن فى خدمات أبى طالب لرسول الله ﷺ و ذكر البشارات التى وردت عليه بولده و بيان تزويجه النبى ﷺ بخديجة و بعض فضائلها (ج ۳، ص ۳۶۲-۳۶۷)

الفصل التاسع فى محبة أبى طالب للنبي ﷺ و دعوته إلى دينه، و أنّ اولاده جعفرّاً و حمزة و عليّاً أنّما كانوا ملازمين للنبي ﷺ بأمره، و أنّ أباطالب أول من بذل الجهد لتشديد هذا الدين و نصر سيد المرسلين (ج ۳، ص ۳۶۸-۳۸۹)

الفصل العاشر فى ما تحمّله أبوطالب من المشاقّ فى نصرة النبى ﷺ هو و أهل بيته و المسلمون و بعض الأمور الاخر كسير جعفر إلى الحبشة و خبر إحضارهم فى الشعب و غير ذلك (ج ۳، ص ۳۸۹-۴۰۰)

الفصل الحادى عشر فى شيء من شعر أبى طالب (ج ۳، ص ۴۰۰-۴۱۹)

الفصل الثانى عشر فى اثبات إيمان أبى طالب و ما قيل بخلافه و الجواب عنه (ج ۳، ص ۴۱۹-۴۳۸)

الفصل الثالث عشر فى ذكر تاريخ وفاة أبى طالب و جملة من وصاياه و شيئاً من الأمور التى جرت بعده على النبى ﷺ (ج ۳، ص ۴۳۸-۴۵۰)

در پایان فصل سیزدهم می‌نویسد: «و إِنَّمَا ذَكَرْنَا فِي هَذَا الْفَصْلِ مَا خَرَجَ عَنْ مَوْضِعِ الْكِتَابِ لِتَبَيِّنِ حَقِّ أَبِي طَالِبٍ عَلَى الْإِسْلَامِ، وَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَبْلَ مَوْتِهِ كَانَ فِي غَايَةِ الْمُنْعَةِ الْاحْتِرَامِ عِنْدَ قَرِيشٍ، وَ بَفَقْدِهِ جَرَى مَا جَرَى عَلَيْهِ مِنَ الْأَذَى وَ التَّعَبِ، حَتَّى آلَ الْأَمْرِ إِلَى هَجْرَتِهِ عَنْ مَوْطِنِهِ ﷺ»

۸) در پایان شرح حال ابوطالب، برخی از اشعاری که امامان علیهم‌السلام و علما و دانشمندان در وصف حضرت ابوطالب سروده‌اند، زینت بخش کتاب شده است: «و لَنُخْتِمَ الْكَلَامَ فِي تَرْجُمَةِ أَبِي طَالِبٍ بِبَعْضِ مَا قَبْلَ فِيهِ مِنَ الشَّعْرِ الْمُنْظُومِ رِثَاءً وَ مَدْحاً وَ غَيْرِهِمَا، وَ هِيَ وَ انْ كَانَتْ كَثِيرَةً وَ لَا يَسَعُ كِتَابُنَا هَذَا جَمِيعَهَا، إِلَّا أَنَا نَكْتَفِي بِبَعْضِهَا، أَدَاءً لِبَعْضِ حَقُوقِهِ عَلَيْنَا، صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ بَعْدَ الصَّلَاةِ عَلَى نَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ ﷺ» (ج ۳، ص ۴۵۰-۴۶۸) در پایان جلد سوم صحابه الکرام که پایان شرح حال حضرت ابوطالب علیهم‌السلام نیز هست، می‌نویسد: «... وَ بِهَذِهِ الْأَبْيَاتِ تَمَّ تَرْجُمَةُ أَبِي طَالِبٍ (رَحِمَهُ اللَّهُ) وَ بِهِ تَمَّ الْجُزْءُ الثَّلَاثُ مِنَ أَجْزَاءِ كِتَابِ الصَّحَابَةِ عَلَى يَدِ مُؤَلِّفِهِ الْعَاصِي مُحَمَّدٍ عَلَى أَحْمَدِيَّانِ الْأَصْفَهَانِي فِي صَبِيحَةِ يَوْمِ الْاِثْنَيْنِ ۲۸ شَهْرِ ذِي قَعْدَةِ الْحَرَامِ سَنَةِ ۱۳۹۳، وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ أَوَّلًا وَ آخِرًا» (ج ۳، ص ۴۶۹)

۹) کتاب الصحابة الکرام از بیش از سیصد کتاب و رساله - اعم از خطی و چاپی - استفاده کرده که گویای تتبع وسیع مؤلف است. در پایان جلد سوم کتاب فهرس نه‌گانه آمده است، شامل: ۱. فهرس الآيات الکریمه ۲. فهرس الأحادیث الشریفه ۳. فهرس أسماء المعصومین علیهم‌السلام ۴. فهرس الأعلام ۵. فهرس الأشعار ۶. فهرس الكتب الواردة فی المتن ۷. فهرس الأماكن و البقاع ۸. فهرس الوقایع و الأيام ۹. فهرس مصادر التحقيق. (۴۷۱ تا ۸۱۲)

۱۰) رسم بر این است که در معرفی آثار، ابتدا شرح حالی از مؤلف بیان می‌شود، سپس به معرفی موضوع کتاب پرداخته می‌شود. ولی به جهت احترام حضرت ابوطالب (ره) شرح حال مختصری از مؤلف را در پایان مقاله می‌آوریم

تا مقداری از حق مؤلف الصحابة الكرام ادا شده باشد، چرا که مؤلف گمنام است و از سر اخلاص دست به تالیف کتابی به نام الصحابة الكرام زده است که در بین آثار امامیه کم نظیر است و قابل عرضه در مجامع جهانی است.

محمدعلی احمدیان نجف آبادی معروف به النجفی دروس مقدماتی را در شهر نجف آباد خواند. سال ۱۳۱۵ش در حالی که پانزده ساله بود، به اصفهان مهاجرت کرد، سیوطی و مغنی و مطول را در اصفهان فرا گرفت. در سال ۱۳۵۷ ق/ ۱۳۱۶ ش به شهر قم رفت. شرح لمعه را نزد آیه الله مرعشی نجفی (ره) و میرزا محمد علی ادیب طهرانی و حاج سیدمرتضی علوی فریدنی (داماد بزرگ حضرت آیت الله گلپایگانی) خواند؛ و در سال ۱۳۱۹ ش درس قوانین را نزد عبدالرزاق قائینی و کتاب مکاسب را نزد آیه الله العظمی گلپایگانی بهره برد.

در ذی الحجة ۱۳۶۰ ق/ ۱۳۲۰ ش بعد از سقوط رضا شاه به حج مسافرت کرد. بعد از مناسک حج به عتبات مقدسه به سال ۱۳۶۱ ق رفت و در نجف اشرف به تکمیل دو کتاب مکاسب و کفایه نزد حاج شیخ عبدالحسین رشتی (در طول سه سال) پرداخت.

در سال ۱۳۶۴ ق/ ۱۳۲۲ ش در درس خارج حضرات آیات: سیدجمال گلپایگانی، سیدعبدالهادی شیرازی، سیدمحسن حکیم، میرزاباقر زنجان و سیدابوالقاسم خوئی در اصول و فقه بهره‌ها برد.

در سال ۱۳۹۳ ق/ ۱۳۵۲ ش توسط رژیم عراق اخراج شد و به ایران مهاجرت کرد. از سال ۱۳۹۵ ق تا هنگام وفات به سال ۱۳۷۶ ش/ ۱۴۱۷ ق در قم و نجف آباد مشغول تألیف و مورد اعتماد بزرگان حوزه در شهر نجف آباد بود.

(۱۱) ایشان علاوه بر خط زیبا، ذوق و قریحه شعری داشت و در چند بیت اشاره به نام و فامیل و مذهب خود کرده است:

قصه کوتاه سر مطلب را بگو کن تکلم نام و مذهب را بگو
 گر بپرسی مذهبم را با علی است همچنان نامم محمد با علی است
 گر بخواهی دین من هم احمدی است
 از لقب هم گر بپرسی احمدی است

از سال ۱۳۹۵ ق در قم اقامت داشت و در ذی الحجة همان سال نامه‌ای به حضرت آية الله العظمی خوئی (ره) در نجف نوشت و از صحت و سلامتی خود خبر داد، و اینکه در شهر قم اقامت دارد. حضرت آية الله العظمی خوئی (ره) در ۲۳ صفر ۱۳۹۶ به نامه او پاسخ داد.

۱۲) وی صاحب بیش از بیست جلد کتاب و رساله است که اکثر آنان خطی است و برخی به چاپ رسیده است. اسامی آثار ایشان - به جز کتاب الصحابة الکرام - بدین قرار است:

۱. تقریرات دروس خارج فقه و اصول شامل دو رساله یکی در استصحاب و دیگری در مکاسب محرمة؛
۲. رساله در قاعده لاضرر؛
۳. رساله در خمس (ناقص است)؛
۴. رساله در قضا؛
۵. رساله در دیات؛
۶. تعلیقات بر کتاب نقد الرجال میر مصطفی تفرشی؛
۷. الأربعون حدیثاً؛
۸. المعمرّون، شرح حال بیش از ۵۵۰ نفر که طول عمرشان زیاد بوده است؛
۹. روضة الأنس، کشکول؛
۱۰. تعلیقات مفصل بر کتاب مسالک الأفهام شهید ثانی؛

۱۱. اربعون حديثاً فی فضائل أهل البيت عليه السلام، منتخب از کتاب فرائد السمطين؛ به جز اربعون حديثاً فی ایمان ابی طالب (ره) است.
۱۲. حاشیه بر کتاب مجمع البحرين؛
۱۳. فهارس کتابهای شیخ صدوق؛
۱۴. فهارس امالی شیخ طوسی؛
۱۵. فهارس حاشیه مکاسب غروی اصفهانی (کمپانی)؛
۱۶. فهرست اصول ستة عشر؛
۱۷. طبقات المفسرين که التتوير فی مَنْ صَنَّفَ فی التفسير نیز نامیده شده است.
۱۸. ترجمه نامه امیرالمؤمنین عليه السلام به مالک اشتر؛
۱۹. رساله در أنصار الحسين عليه السلام
۲۰. اربعون حديثاً فی ایمان أبی طالب؛
۲۱. تحقیق کامل کتاب زبدة التفاسیر مولی فتح الله کاشانی (صاحب منهج الصادقین) که شامل پنج هزار صفحه است و در ۳ رجب ۱۴۰۸ ق مقدمه التحقيق آن پایان یافته است.
- ۱۳) به هر حال، بخش یاد شده از کتاب، گرچه کتابی مستقل درباره حضرت ابوطالب عليه السلام نیست، ولی به دلیل دقت و تتبع مؤلف، در شمار آثار مستقلى جای می گیرد که در این مورد نوشته شده، و بجاست که در پژوهش های مربوط به آن گرامی، بدان رجوع شود. همچنین ترجمه این بخش به عنوان تک نگاری ارزشمندی پیشنهاد می گردد، که خود، کتابی بیش از دویست صفحه خواهد شد.